

Cherniakhiv antiquities have imprints of these cultures, but their basis remained Slavic. This culture included representatives of different ethnic groups, but its core was the forest-steppe territories between the Upper and Middle Dnieper and Middle Dnieper regions inhabited by Slavic tribes. Cherniakhiv culture was a major factor in the socio-economic processes in these lands, it had a direct influence on the formation of the Pro-Ukrainian ethnic group and its evolution during almost two centuries.

I. Vynokur considered that the knowledge accumulated by this conglomerate was capacious and applied in various fields. First of all, it was manifested in the creation of original calendars, the development of metrological concepts, writing, and medical knowledge. The scholar came to this conclusion on the basis of the analysis of the results of excavations of a number of settlements (village of Ruzychanka, Bakota, Ivankivtsi, Velyka Sloboda, Stavyshche, etc.), burial grounds (village of Ruzychanka, Rakovets, Baglaii, Bernashivka, etc.) and shrines (village of Ivankivtsi, Stavchany, Bakota, etc.). I. Vynokur claimed that according to ancient authors (Jordan, Procopius of Caesarea, Menander, etc.), the Venedi are the tribes of the Zarubinetes and East Pshevorsk cultures, on the basis of which the Chernyakhiv culture was formed whose antiquities, together with the Korchatsko-Prague, Penkiv and Kolotschin cultures, he attributed to the Antes and Sclavinas.

Keywords: *Ion Vynokur, Cherniakhiv culture, Slavs, ethnic groups.*

Отримано: 09.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.113-123

УДК 94:354(470+571):930.252(477.42)

**Віктор Колесник
Анна Лоза**

ДВОРЯНСЬКІ ОПІКИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Колесник Віктор, Лоза Анна. Дворянські опіки в системі державних органів Російської імперії (на матеріалах Державного архіву Житомирської області). В статті на основі наявної наукової літератури, актових та архівних джерел висвітлюється історія створення та функціонування дворянських опік в державній системі Російської імперії. Уточнюється поняття таких характеристик опік як корпоративність та становість. Було встановлено, що дворянські опіки виникли в 1775 р. згідно «Учреждению для управления губерний Всероссийской Империи» й на відміну від дворянських зібрань відображали не лише турботу про основну соціальну опору монаршої влади, але й державний контроль над дворянським станом. Основною сферою їх діяльності було встановлення опіки над сиротами та вдовами, а також своєрідний контроль за етичною поведінкою дворян, що було пов'язано з правом конфіскації та продажу майна в разі недотримання встановленого для даного прошарку суспільства етосу. Опіка мала бути наглядачем над поведінкою дворян, а також зберігачем елітарного характеру стану. Останнє забезпечувалось контролем над спадкуванням маєтків виключно представниками дворян. Водночас, внаслідок недосконалості галузевої нормативної бази і усєї бюрократичної системи імперії загалом, помітними були випадки зловживання посадових осіб, а сама робота дворянських опік була досить малоєфективною, особливо в сфері відшкодувань боргів, які мали поповнювати державну казну.

Ключові слова: *опіка, Російська імперія, дворяни, стан, контроль, сироти.*

Колесник Виктор, Лоза Анна. Дворянские опеки в системе государственных органов Российской империи (на материалах Государственного архива Житомирской области). В статье на основе научной литературы, актовых та архивных источников раскрывается история создания та функционирования дворянских опеки в государственной системе Российской империи. Уточняется понимание таких характеристик опеки как корпоративность та сословность. Определено, что дворянские опеки возникли в 1775 г. согласно «Учреждению для управления губерний Всероссийской Империи» и в отличие от дворянских собраний отображали не только заботу об основной социальной опоре монархической власти, но и государственный контроль над дворянским сословием. Основной сферой их деятельности было установление опеки над сиротами и вдовами, а также своеобразный контроль за этическим поведением дворян, что было связано с правом конфискации и продажи имущества в случае несоблюдения принятого для данного сословия общества этоса. Опеки выступали смотрящими за поведением дворян, а также хранителями элитарного характера сословия. Последнее обеспечивалось контролем над наследованием имений исключительно представителями дворян. В то же время, вследствие несовершенства отраслевой нормативной базы и всей бюрократической системы империи в целом, заметными были случаи злоупотребления должностных лиц, а сама работа дворянских опеки была недостаточно эффективной, особенно в сфере возврата долгов, за счет которых должна была пополняться государственная казна.

Ключевые слова: опека, Российская империя, дворяне, сословие, контроль, сироты.

В соціальної ієрархії Російської імперії привілейованим станом та, водночас, основною опорою монаршої влади були дворяни. Їхнє становище в суспільстві цілком залежало від волі правителя, але, разом з тим, дозволяло утворювати відносно замкнене коло, яке регулювалось власними законами та діяло за певними встановленими механізмами. В основі такої соціальної відмінності лежали, зокрема, й дворянські органи самоврядування, які хоч і перебували в системі загальноімперського управління, проте, мали й ряд особливостей у функціонуванні, відрізнялись як своїми повноваженнями так й межами власної автономії. До таких корпоративних інституцій, що підтверджували якщо не привілейований, то, принаймні, диференційований статус дворян в імперії традиційно відносять губернські та повітові дворянські зібрання, посаду предводителя дворянства та, власне, дворянські опіки, що виступають об'єктом даної статті. Їх дослідження дає змогу доповнити уявлення про становище дворян в Російській імперії, висвітлює наскільки широкою була автономія даного стану всередині тодішнього соціуму.

Недивлячись на хронологічну тривалість існування та значне функціональне навантаження, що було покладене на дворянські опіки, досі не існує комплексних досліджень, що були б їм присвячені, а серед наявних фігурують здебільшого юридичні статті. Загалом, історіографічна база дослідження є обмеженою та має специфічну особливість: опіки в ній розглядаються поряд з дворянськими зібраннями та посадою предводителя дворянства лише як складова частина загального механізму державного саморегулювання дворянського стану, що нівелює суттєві відмінності між ними. До праць із зазначеною характеристикою можна віднести статтю О. Барвінок «Функціонування станових інституцій

дворянства південно-західних губерній Російської імперії в кін. XIX – на поч. XX ст.»¹ та «Деякі особливості опіки й піклування над неповнолітніми в Україні за доби Російської імперії» О. Малишева². Okремо варто виділити статтю Ю. Константинова «Діяльність органів дворянської опіки у другій половині XIX – на початку XX ст. (за матеріалами державного архіву Херсонської області)»³, яка вирізняється своєю предметністю.

Вже в «Грамоті на права, вольності й переваги благородного російського дворянства»⁴ від 21 квітня 1785 р. значилось: «Не токмо империи и престолу полезно, но и справедливо есть, чтоб благородного дворянства почтительное состояние сохранялось и утверждалось непоколебимо и ненарушимо; и для того...веки благородное дворянское достоинство не отъемлемо, наследственно и потомственно тем честным родам, кои оным пользуются». В своїй основі дана настанова означала: монарх особисто та державний устрій Російської імперії є зацікавленими та будуть дбати не лише про подальше збереження привілеїв дворян, але й спадковість та регламентованість стану як такого.

Разом з тим для забезпечення останнього було недостатнім лише задекларувати принцип спадковості, необхідним було й визначити та впровадити в життя механізм його реалізації. Саме задля цієї мети згідно з Розділом XVI «Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи»⁵ було оголошено про необхідність створення системи дворянських опік. За даною постановою передбачалось, що дані установи будуть впроваджені при кожному Верхньому земському суді. Очолювати кожную опіку мав безпосередньо предводитель дворянства (повітовий маршалок). Дворянська опіка працювала сесійно та мала засідати три рази на рік, в той же час, що й уїзний суд, погоджуючи з ним дні та години. Проте, при потребі, з указу губернатора або ж через постанову верхнього земського суду дворянська опіка могла збиратися й позасесійно. В питаннях підвідомчих опіки належали до Цивільної палати. Після скасування Верхнього Земського суду та Губернських магістратів дворянські опіки мали звітувати «в Палата Суда и Расправы Гражданский департамент, а от сей для согласования, касательно продажи и заклада и представлению Сенату, сообщать в Губернское правление»⁶.

Канцелярії дворянських опік мали утримуватися за рахунок «земського збору», але від часу їх утворення 1775 р. і до 1835 р. іноді поставало питання: за рахунок зборів з усіх станів чи виключно дворян мали вони утримуватись? В 1835 р. для вирішення даної суперечності вийшла постанова, що мала повністю врегулювати дане питання: «Как Дворянские опеки учреждены для дел собственного дворянского сословия, то и увеличение содержания Канцелярий оных должно относить на одни дворянские имена»⁷.

При потребі, передбачалась можливість додаткового збору коштів з дворянських маєтків для збільшення канцелярії певної опіки. Рішення про це мало виходити або від її чиновників, або бути затвердженим постановою

відповідних дворянських зібрань. Зміни, щодо внесених грошових сум через встановлений порядок мали бути позначені в кошторисі земських повинностей кріпаків кожного поміщика⁸. За бажанням предводителя дворянства, канцелярія опіки, яку він очолював, могла утримуватися за його власний рахунок «для успешного течения и отправления дел опеки»⁹, як це пояснювалось у випадку з маршалком Дубенської дворянської опіки.

Таким чином, характер новостворених дворянських органів був дещо межовим та знаходився на перехресті між державною установою та органом станового самоврядування. Від держустанов дворянські опіки перейняли чітку структуру, певне місце в ієрархічній драбині виконавчих органів влади та, власне, чиновницький характер посад, що в ній утворювались. Від самоврядування ж був запозичений принцип вузької компетенції та станової зорієнтованості. Загалом дворянська опіка вказувала на підконтрольність дворян державі з точки зору майнових та станових інтересів.

Подібні трансформації дають нам розуміння відносності поняття дворянського самоврядування як такого, особливо, в тлумаченні державних органів Російської імперії. Дана дефініція означала не стільки право вирішувати/розпоряджатися, скільки право встановлювати/виконувати й, при потребі, радити. Виражаючись сучасною термінологією були встановлені своєрідні принципи субсидіарності та делегованості щодо регулювання станових питань, якими дворянські органи управління наділялись зверху.

У даному контексті, цікавим для нашого розгляду є питання підзвітності дворянських опік, що попри урегульованість та нормативну закріпленість, на практиці викликало деякі суперечності. Так, при подекуди низькій якості виконання своїх обов'язків, вони відмовлялись надавати необхідні звіти та документи губернському прокурору та делегованому від нього повітовому стряпчому: «Господин... Губернский прокурор ...изъяснял, что замечая весьма слабое действие...дворянских опеков и сиротских судов... предписывал... всем поветовым стряпчим о доставлении по сему предмету ведомостей... Дубенский же стряпчий доносит, что не только тамошняя дворянская опека теми сведениями его не снабжает, но от 20 июня письменно отозвалась, что она не видит уже надобности оные доставлять без повеления высшего начальства»¹⁰.

Отже, попри функціонування опіки як державного органу, її чиновники високо цінували межі своєї автономності й не бажали підпорядковуватись будь-кому окрім чітко встановленого «высшего начальства». Разом з тим зрозумілим є й те, що подібна позиція була й каталізатором неефективності дворянських опік.

Окрім підкреслення самоврядного характеру, дворянську опіку часто зараховують ще й до числа корпоративних органів, що спонукає знову ж таки до окреслення поняття корпоративності. Адже, якщо вважати за корпоративність однорідне станове представництво, то помічаємо, що офіційно до чиновників

дворянської опіки могли бути призначені й уїзні судді¹¹, що не обов'язково походили з дворян. Окрім цього, зважаючи на національні особливості дворянського стану західних губерній, було зазначено, що в разі недостатньої кількості дворян-землевласників непольського походження, генерал-губернатори могли повноправно призначати до опіки потрібних їм чиновників¹². В такому разі корпоративність дворянських опік маємо шукати не в внутрішньому їх складі, а саме в межах владних повноважень, якими зазначені органи були наділені.

Наразі дослідники мають можливість навіть бачити своєрідні соціальні портрети деяких чиновників опік, адже за встановленими правилами в кожній з них обов'язково велися стандартизовані формуляри. Так в одному з них – «О формировании списков чиновников служащих в Житомирской дворянской опеке»¹³ – зазначались наступні пункти: чин, ім'я, соціальне походження, сімейний статус, кількість маєтків та право власності на них, освіта, досвід роботи, військова служба, нагороди, притягнення до суду тощо.

З самої назви «дворянська опіка» стає зрозумілим, що основною функцією новоствореного станового органу було саме опікунство, яке передбачало певну видову диференціацію, а саме: 1) опіка над малолітніми та успадкованим ними майном після смерті батьків, що мала тривати до настання їх повноліття; 2) опіка – допомогу в управлінні маєтком, передбачена для вдів та малолітніх дітей дворян; 3) перехід майна дворянина під тимчасову або повну опіку в результаті його банкрутства, або невиклати боргів з подальшою можливістю примусового продажу його власності на відкритих торгах; 4) конфіскацію майна дворянина в результаті його невідповідності моральним вимогам стану.

У першому із зазначених видів діяльності опіка починалась з моменту отримання нею інформації про дітей-сиріт або вдів дворянського стану, що опинилися без піклувальника – голови сім'ї. Варто відзначити, що сама дворянська опіка не мала відповідної компетенції щодо пошуку своїх «клієнтів», а мала отримати ці свідчення опосередковано: від суду, намісницького правління губернії (або іншого уповноваженого державного органу), предводителя дворянства, родичів сиріт, або, за певних умов, зі свідчень сторонніх осіб, зокрема священика даного приходу. Наступним кроком дій дворянської опіки було пошук інформації про тих опікунів, яких призначив померлий, або, в разі відсутності подібних осіб, самостійне призначення претендентів.

Перед наданням у розпорядження іншої особи спадку малолітніх, дворянська опіка мала призначити обов'язковий повний, детальний опис майна, що мав проходити під спостереженням секретаря уїзного суду та двох свідків-дворян призначених та відправлених від опіки¹⁴. Сама процедура відбувалась за чіткими приписами та інструкціями¹⁵.

Надалі вже призначена для опіки особа мала відповідати за всі господарські справи маєтку малолітніх, їх виховання та, за потреби, юридичне представлення в різних справах. За наявності у малолітнього боргів, що залиши-

лися після померлого, саме опікун мав керувати їх якнайшвидшою виплатою. У разі крайньої потреби дворянська опіка мала право дозволити опікунам замість сплати на боргову суму процентів, видавати кредиторам нові боргові зобов'язання. За прийняття даного дозвільного рішення опіка мала звітувати перед «гражданской палатой» про доцільність подібної заміни¹⁶.

Цілком зрозуміло, що дворянин-опікун мав право за виконання своїх обов'язків отримувати ще й матеріальну винагороду, а саме: п'ять відсотків від доходу отримуваного малолітнім щорічно¹⁷. Загалом, повноваження були прописані таким чином, щоб мінімізувати можливість корисливих зловживань. Зокрема, опікуну було заборонено «отгощать крестьян повинностями, оброками и поборами выше тех, кои при прежнем владельце были взимаемы» й, навпаки, встановлювалось право дворянської опіки зменшувати деякі повинності: «если бы при управлении имением чрез Опекунство было ею усмотрено, что оброки и повинности, прежним владельцем положены с силами крестьян не соразмерны...»¹⁸. Наявними були й запобіжники для неправомірного використання деякого рухомого майна малолітніх. Так опікуну було дозволено продавати «вещи тлению не подверженных, заключающихся в серебре, золоте, жемчуге...» для виплати боргів, або забезпечення достойних умов проживання його підопічних. Проте, подібні дії не могли бути лише його волюнтаристським рішенням, а суворо контролювались самою дворянською опікою: «во всех этих случаях опекуны должны входить с представлением в Дворянскую опеку...и дело поставят на окончательное разрешение в Правительствующий Сенат...по разрешению же, продаж означенных вещей производит под непосредственным надзором Опекунства...которым при сем случае вменяется обязанность строго наблюдать и охранять выгоды малолетнего...»¹⁹. Варто відмітити, що дані постанови з детальним описом процедури зміни оброків та продажу деякого майна були видані відповідно в 1828 та 1832 рр., а, отже, були певні непорозуміння та зловживання, що викликали їх появу. А кількість скарг, що надходили на дії дворян й після зазначеного періоду, вказують на те, що й надалі питання використання опікуном своїх повноважень на власну користь залишалось відкритим.

Проте, призначенням офіційного опікуна функція дворянської опіки не завершувалась, адже вона й надалі мала спостерігати за виконанням/невиконанням призначеними нею опікунами своїх функцій. Останні, в свою чергу, були цілком підзвітні й мали в обов'язковому порядку щорічно відправляти відомості щодо прибутків та результатів виховання малолітніх. Якщо малолітнім у спадок не дісталося маєтку, тоді дворянська опіка мала піклуватись про влаштування сиріт до певного навчального закладу, або ж про їх запис на службу до імператора.

У разі, якщо малолітні дворяни не були задоволені представленням власних інтересів, або ж зловживаннями призначеного опікуна, вони могли подати відповідну скаргу до дворянської опіки. Якщо ж їхнє невдоволення стосувалось безпосередньо діяльності опіки у сфері провадження їхніх справ, розгляд

такого позову переносився до Вищого земського суду. Подібне прохання про роз'яснення дій опіки могли виходити не лише від малолітніх, але й від їх родичів, які з певних причин самі не стали їхніми опікунами. Так в архівних матеріалах Житомирської дворянської опіки знаходимо справу по слідству, що було розпочато за зверненням колезького асесора Волощенка²⁰, який скаржився не лише на «розорення означених помість» його племінників Петровських призначеними опікунами, але й взагалі на те, яким чином справа його малолітніх родичів потрапила у відання дворянської опіки.

Випадки зловживання опікунами власним призначенням не були рідкістю, але подібні проблеми могли проявлятися вже постфактум. У такому випадку рішення, що застосовувались, мали не превентивний характер, а були направлені на подолання наслідків означеної проблеми, що не забезпечувало від подібних конфліктних ситуацій в майбутньому. Одним із способів недопущення схожих сценаріїв було призначення одразу декількох опікунів, як було у випадку із смертю статського радника Олександра Поля та Катеринославської опіки, що було зафіксовано у «Повному зібранні законів Російської імперії»²¹ (а отже стало нормою). Один із опікунів призначався безпосередньо дворянською опікою, один по обранню удови Ольги Поль, а третій за вибором кредитора, який мав значні боргові зобов'язання від померлого. В даному разі кожна із сторін була підконтрольна іншим, а питання зловживань було мінімізовано.

Власне, сама дворянська опіка за своєю природою не була захищена від можливих корупційних схем та зловживань її чиновників. Навпаки, ризик значно підвищувався через доступ до значних фінансових ресурсів, що опинилися у віданні опіки та, водночас, відносну невідконтрольність через високий рівень довіри до дворянського стану та органів його регулювання. Зокрема, зустрічаємо випадок із Тираспольським предводителем дворянства Толмачовим²², який покривав та сам брав участь в нецільовому використанні коштів малолітніх дворян, що проявлялося в роздачі їх під ріст.

Другим різновидом опіки була допомога вдові померлого дворянина, що надавалась після звернення останньої з відповідним клопотанням до дворянської опіки. Опіка такого виду передбачала, здебільшого, надання безкоштовних послуг стряпчого, або представництво/захист під час різних судових справ, де призначений опікун мав виступати від імені удови. Разом з тим, при потребі, удовам могли надавати й піклувальників з дворян для управління маєтком, як у випадку з опікунством над сиротами. Власного кандидата могла підшукати безпосередньо вдова, проте, він все одно мав пройти затвердження дворянською опікою. Такий випадок бачимо на прикладі удови титулярного радника Вікентії Чайковської, яка подає наступне клопотання: «...по смерті мужа еє Казимира Чайковского остались разные жалобные долги...для того просит для совета и законного представительства ей назначить куратором секретаря ... Игнация Добмевского»²³.

В історії Вікентії Чайковської знаходимо цікавий момент, що вказує на те, що вдова дворянина не завжди автоматично ставала повноправною спадкоємицею власності свого померлого чоловіка. Зокрема, на розгляд дворянської опіки потрапляє її прохання на продаж власного холопа: «по смерті мужа могого...в числе некоторого имения для малолетних детей наших принадлежащего остался один крепостной Дворовой человек Кирило Демедюк, который по худшему своему поведению никакой пользы...не приносит, тем более что содержание его...требует издержек...для того я нахожу лучшую пользу от того человека отдать в рекруты»²⁴. Дбати дворянська опіка мала й про дворянських вдів, які з певних умов після смерті чоловіка залишилися без маєтку. В такому разі їм мало бути надане житло та необхідна сума для прожиття згідно з їхнім високим становищем.

Цікавими для нашого аналізу є ситуації, які межували між першим та другим видами опікунства. Ними були випадки звернення вже повнолітніх дітей-спадкоємців померлого дворянина до дворянської опіки з проханням про встановлення опікунства-допомоги: «за смертю родителей наших помещиков Житомирского уезда Еразма и Людвики Езерских оставшись в совершеннолетию избрали мы для совета и помощи по делам касающихся нашего имени попечителем помещика... Леона Иванова сына Трипольского...»²⁵. Означений випадок вказує на можливість функціонування опіки як певного станового консультативного органу.

Третій з визначених видів опіки передбачав перехід майна дворянина під тимчасову або повну опіку в результаті його банкрутства, або невиконання боргів з подальшою можливістю примусового продажу його власності на відкритих торгах. Дана норма була встановлена ст. 84 «Учреждения для управления губерний всероссийской Империи»²⁶, в якій підставою для встановлення подібного опікунства було визначено: «роскошь безмерную и разорительную... беспутства, мотовство, тиранство и жестокости».

Звернення про таку негідну поведінку могли подавати дворянські, зокрема, депутатські зібрання, яким з 1822 р. було надано право брати участь в накладенні опік на майно дворян²⁷. В 1832 р. означена постанова була уточнена, зокрема, було додатково приписано брати під опіку маєтки дворян за жорстокі вчинки. З 1842 р. дворянські зібрання вже могли виносити подібні рішення за жорстоке поводження власників з підвладними їм людьми чи за надмірну розкіш, яка не відповідала їхнім статкам. Окремо були введені настанови про опіку над дворянами, які відступили від православної віри.

Виходячи зі специфіки національної неоднорідності дворянського стану в Російській імперії та значний відсоток поміщиків-поляків на Правобережжі, додатковою причиною взяття під опіку була участь в антиурядових бунтах. Подібний випадок призначення опікуна до малолітніх дітей Пропіборовських²⁸ зустрічаємо внаслідок участі їх батьків в польському повстанні. Важливим у

даному разі є персональна відповідальність дворянина за вчинену ним дію, що автоматично не переносилась на інших членів його родини.

Для врегулювання та уніфікації процедури передачі майна в управління дворянської опіки, з можливістю подальшого продажу, були встановлені правила попереднього опису та оцінки майна. При цьому, колишньому власнику маєтку суворо заборонявся в'їзд та проживання в ньому, а також будь яка участь в управлінні прибутками з нього. В разі ж зловживання уповноважених в догляді за борговим маєтком в питаннях його таємного продажу або незаконного використання передбачалась відповідальність співмірна з карою за крадіжку та призначався штраф, що відповідав подвійній сумі «вкраденого»²⁹.

Останній з видів опіки був дуже тісно пов'язаний з такою функцією дворянських опік, що передбачала відшкодування боргів не лише окремим приватним чи юридичним особам, але й державі та її установам. Новостворені інституції мали забезпечити ефективніше поповнення казни, що страждала від постійних витрат, зокрема, на військові потреби. В архівних матеріалах зустрічаються десятки звернень з вимогою налагодити вилучення боргових коштів та надання відповідних звітів до вищих органів виконавчої влади. Подібні прохання мали директивний характер та часто супроводжувались погрозами покарання від самого імператора³⁰. Проте, у даному разі опіки не змогли виконати покладені на них економічні очікування.

Щодо характеристики ідеального представника дворянського стану, яку можна уявити відповідно до вище зазначеного. До його характеристик відносяться: 1) знатне походження; 2) ощадливість, відсутність жадібності та прагнення до надмірної розкоші; 3) здатність раціонально управляти власним маєтком; 4) православна віра, як ідейний підмурак існування монархії (що не співпадало з практикою співжиття національної неоднорідності поміщиків в різних частинах імперії); 5) помірність в поведженні з залежними людьми; 6) вірність монархії.

Проте, означений перелік характеристик може бути доповнений тими вимогами, які висувались до майбутнього опікуна. Так, найсуттєвішою з них була наявність «пристойного содержания» та «благородного воспитания», а до заборон відносились: 1) марнотратство як власного так і батьківського майна; 2) погашена, або не погашена судимість, або ж порочність; 3) наявність в минулому конфлікту з померлими батьками малолітнього³¹.

Цікавим у даному разі є частина «Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи» під назвою «Приблизна, або повальна настанова опікунам». В ній суворо приписувалось, щоб «малолетний воспитан был в страхе Божем, в познании той веры, в которой родился, в правилах добронравных, в удалении от всех злых примеров». В результаті такого наставництва «малолетний от самой младости поважен был к благопристойной умеренности как в жизни, так и в поведении, и через то приготовился в каком бы состоянии

общества, или роде службы Императорского величества быть не случилось, вести жизнь порядочную, сходственную с достатками, беспхлопотную от заимодавцев и безмятежную от домашнего неустройства... »

Отже, мета діяльності дворянських опік була подвійною, що відображено в диференціації об'єктного поля її діяльності. Опіка мала забезпечувати захист сиріт та вдів та, водночас, гарантувати контроль монархії над стабільністю свого державного ладу через забезпечення регульованості існування соціального стану, що був її безумовною опорою. Завдяки останньому в нормативних документах, що регулювали діяльність опік можна бачити своєрідний «еталонний портрет» дворянина, відображений у вимогах, які висувались до опікунів.

Примітки:

¹ Барвінок О. Функціонування станових інституцій дворянства південно-західних губерній Російської імперії в кін. XIX – на поч. XX ст. // Науковий журнал. 2016. Вип. 2. С. 125-132.

² Малишев О. О. Деякі особливості опіки і піклування над неповнолітніми в Україні за доби Російської імперії // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2011. Вип. 1. С. 31-45.

³ Констагінова Ю. Діяльність органів дворянської опіки у другій половині XIX – на початку XX ст. (за матеріалами державного архіву херсонської області). URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4912.html> (Дата звернення 26.11.2019).

⁴ Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/dv_gram.htm (Дата звернення 21.11.2019).

⁵ Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи. URL: <https://runivers.ru/lib/book6866/187015/> (Дата звернення 26.11.2019).

⁶ Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ-І). URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html (Дата звернення 26.11.2019). Собр. І. Т. 25. № 18667.

⁷ ПСЗРИ-ІІ. Т. 10. № 7767.

⁸ ПСЗРИ-ІІ. Т. 11. № 9116.

⁹ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 162.

¹⁰ Там само, спр. 10.

¹¹ ПСЗРИ-ІІ. Т. 21. № 20512.

¹² Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві : джерелознавчий аналітичний огляд. Студії. Вип. 2. Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства НАН України, 1998. С. 45.

¹³ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 330.

¹⁴ Там само, спр. 149.

¹⁵ ПСЗРИ-ІІ. Т. 7. № 5464.

¹⁶ ПСЗРИ-ІІ. Т. 36. № 37521.

¹⁷ Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи // URL: <https://runivers.ru/lib/book6866/187015/> (Дата звернення 26.11.2019).

¹⁸ ПСЗРИ-ІІ. Т. 7. № 5464.

¹⁹ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 10.

²⁰ Там само, спр. 270.

²¹ ПСЗРИ-ІІІ. Т. 11. № 7899.

²² ПСЗРИ-ІІ. Т. 5. № 3477.

²³ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 162.

²⁴ Там само, спр. 162.

²⁵ Там само, спр. 270.

²⁶ Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи // URL: <https://runivers.ru/lib/book6866/187015/> (Дата звернення 26.11.2019).

²⁷ ПСЗРИ-1. Т. 38. № 29193.

²⁸ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 217.

²⁹ ПСЗРИ-II. Т. 7. № 5464.

³⁰ Держархів Житомирської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 10.

³¹ Учреждения для управления губерний Всероссийской Империи // URL: <https://runivers.ru/lib/book6866/187015/> (Дата звернення 26.11.2019).

Kolesnyk Victor, Loza Anna. Noble custody in the public authorities system of the Russian Empire (based on the materials of the State Archives of Zhytomyr Region). The article based on the analysis of available scientific literature, acts, and archival sources describes the history of the creation and functioning of noble custodies in the public authorities system of the Russian Empire. It clarifies the concept of such characteristics as corporate and status. It was found that noble custody was founded in 1775 according to the «Establishment for the administration of provinces of the Russian Empire» and unlike the aristocratic assembly was focused not only on the concern for the nobles as a social support of the monarchy power, but also it was an instrument of state control over the nobility. The main area of their activity was the provision of custody of orphans and widows, as well as a peculiar control over the ethical behavior of the nobles, which was associated with the right of confiscation and sale of their property in case of failure to comply with the established ethos of society. The guardianship was to be a watchman over the behavior of the nobles, as well as a guardian of the elitist character of the state. The last was ensured by the control of the inheritance of the estates exclusively by the nobility. At the same time, as a result of the imperfection of the sectoral regulatory framework and the entire bureaucratic system of the empire in general, cases of abuse of officials were noticeable, and the work of noble custodies were rather ineffective, especially in the area of debt repayments, which were supposed to replenish the state treasury.

Keywords: custody, Russian empire, nobles, state, control, orphans.

Отримано: 09.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.123-142

УДК 94(477.43)«17/18»

Анатолій Філінюк

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Філінюк Анатолій. Поділи Речі Посполитої та українське питання у вітчизняній історіографії. У статті зроблено історіографічний аналіз історичної літератури України, в якій відображено причини і чинники поділів Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. й місце у них етнічних українських земель та українців. Виділено три основних періоди й охарактеризовано особливості та специфіку наукових зацікавлень вітчизняних істориків суспільним життям, зовнішньополітичним становищем і геополітичним положенням Речі Посполитої напередодні та під час її поділів. Простежено тенденції і зміст історіографічного процесу в Україні, пов'язаного з вивченням акцентів,